

Н.М. Дашенкова

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. філос. н., доц. каф. філософії

О.А. Бакаленко

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. філос. н., доц. каф. філософії

ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В СУСПІЛЬСТВІ «ПЛИННОЇ СУЧАСНОСТІ»: МІЖ «СЦИЛОЮ» СОЦІАЛЬНОЇ ТИПОВОСТІ ТА «ХАРИБДОЮ» ІНДИВІДУАЛІЗМУ

У статті розглядається проблема ідентичності особистості в суспільстві «плинної сучасності». Однією із спроб індивіда зняти онтологічну невпевненість служить звернення до ідентичності. Пошуки ідентичності сьогодні стають зобов'язанням і досягненням. Балансуючи між індивідуально-унікальним і соціально-типовим як полюсами ідентичності, індивід здійснює єдино можливе адекватне пристосування до постійно мінливого світу.

Ключові слова: ідентичність, «плинна сучасність», онтологічна невпевненість, індивідуальний і соціально-типовий полюси ідентичності.

Н.Н. Дашенкова, Е.А. Бакаленко

ИДЕНТИЧНОСТЬ ЛИЧНОСТИ В ОБЩЕСТВЕ «ТЕКУЧЕЙ СОВРЕМЕННОСТИ»: МЕЖДУ «СЦИЛЛОЮ» СОЦИАЛЬНОЙ ТИПИЧНОСТИ И «ХАРИБДОЙ» ИНДИВИДУАЛИЗМА

В статье рассматривается проблема идентичности личности в обществе «текущей современности». Одной из попыток индивида снять онтологическую неуверенность служит обращение к идентичности. Поиски идентичности сегодня становятся обязательством и достижением. Балансируя между индивидуально-уникальным и социально-типичным как полюсами идентичности, индивид осуществляет единственно возможное адекватное приспособление к постоянно меняющемуся миру.

Ключевые слова: идентичность, «текущая современность», онтологическая неуверенность, индивидуальный и социально-типический полюсы идентичности.

N. Dashenkova, O. Bakalenko

IDENTITY OF THE PERSONALITY IN SOCIETY “LIQUID MODERNITY”: BETWEEN “SCYLLA” OF SOCIAL TYPICALNESS AND “CHARYBDIS” OF INDIVIDUALISM

The problem of personal identity in a society “liquid modernity” is considered in this article. One of the attempts of individual to remove ontological uncertainty is an appeal to the identity. The search for identity today is obligation and achievement. Balancing between individual-unique and socially-typical as poles of identity, the individual carries the only possible adequate adaptation to the constantly changing world.

Keywords: identity, “liquid modernity”, ontological uncertainty, individual and socio-typical poles of identity.

Проблема ідентичності особистості належить сьогодні до найбільш популярних і досліджуваних питань. Ідентичність знаходиться в центрі уваги фахівців самого різного профілю: філософів, соціологів, політологів, психологів, педагогів тощо. Велике розмаїття підходів до цієї проблеми пояснюється її надзвичайною актуальністю – ідентичність в сучасній ситуації стає життєвою потребою і одночасно обов'язком кожної людини, частиною її життєвого світу. Будучи зв'язком з минулим, з особистісною та суспільною історією людини, ідентичність визначає і її майбутнє, представляючи горизонт її розвитку. В умовах проблематизації реальності, характерної для суспільства постсучасності, пошуки ідентичності стають спробою здобуття стійкості в світі втрачених цінностей, втрачених ідеалів і нестабільних суспільних зв'язків. Це обумовлює той великий інтерес, який викликає проблема ідентичності в соціо-гуманітарних дослідженнях, і вказує на особливу необхідність таких досліджень.

Метою даної статті є з'ясування ролі ідентичності особистості в суспільстві «плинної сучасності» з точки зору поляризації ідентичності між соціальним та індивідуальним.

Поняття ідентичності має кілька важливих смислових аспектів. Перш за все, ідентичність розуміється як відчуття особистістю себе як *унікальної, автономної істоти*, окремої і несхожої на інших, відмінної від інших індивідуальностей.

Тісно пов'язане з цим розумінням і аспект ідентичності як рівності самому собі в просторі та часі. Ерік Еріксон визначає цей бік ідентичності як відчуття *внутрішньої тотожності, безперервності* між тим, ким людина була в минулому, тим, ким вона є зараз, і тим, ким вона може стати в майбутньому (див. [1]).

Це відчуття зв'язності власної історії визначає наступну сторону ідентичності – синтез фрагментарної мозаїчності образів самосприйняття в єдиний гармонійний образ «Я». Таким чином, ідентичність трактується як *цілісність особистості*, яка обумовлена своїми частинами, але не зводиться до їхньої суми. Ідентифікація – це процес створення такої цілісної єдності особистості.

Нарешті, чи не найважливіший аспект розуміння ідентичності полягає в її трактуванні як *приналежності до певної соціальної групи*. Усвідомлення індивідом себе із змістовної сторони завжди виступає як розуміння своєї віднесеності до суспільства, груп і підгруп, починаючи з самих глобальних спільнот і закінчуючи мікрогрупами, що виникають епізодично. У результаті, ідентичність проявляє себе в якості соціальної солідарності (термін Е. Еріксона), яка передбачає присвоєння особистістю суспільних цінностей і норм, яка надає діяльності особистості суспільне визнання, повагу і, врешті-решт, як суспільний, так і індивідуальний сенс її буття.

Перші три боки формують так звану *его-ідентичність*, останній описується як *групова ідентичність*. Формування і *его-ідентичності*, і її *групового різновиду* носять паралельний характер, тривають протягом усього життя людини і зумовлюють особливості один одного (див. [1]). Безумовно, всі аспекти ідентичності можуть виділятися як такі, що існують окремо, лише в рамках теоретичного дослідження, адже життєва реальність існування конкретного індивіда демонструє єдність усіх боків ідентичності, що передбачають один одного в їх нерозривності.

Чим ідентичність є для сучасної людини? Це питання має особливий сенс, адже реальність сьогодні носить особливий характер. Здається, що найбільш вдалою теоретичною конструкцією, яка описує сьогоднішню реальність з точки зору взаємодії людини і світу, є теорія «плинної сучасності» З. Баумана [2, 3].

Радикальні зміни в устрої людського життя і соціальних умов можна пояснити, застосовуючи метафору *плинності рідини*. Тверді предмети мають певний порядок і стабільність, однак, руйнуючись, змінюють форму, структуру та об'єм. Рідини ж зберігають свій об'єм, міняючи форму, легко переміщуються і течуть. Так, сьогодні

соціальні структури більше не є жорсткими, стабільними, норми і цінності втрачають свою стійкість, авторитети плюралізуються, владна система знижує безпосередній тиск на індивіда – в сучасному світі відбувається «плавка твердих тіл» в силу зникнення сил, здатних підтримувати порядок і встановлені правила. Цей етап сучасності, який також часто називають «постсучасністю», «кінцем історії» або «постмодерністю», характеризується новими стратегіями соціальної взаємодії. Наприклад, «влада може переміщатися зі швидкістю електронного сигналу – і тому час, необхідний для переміщення її основних складових, зменшився до миті. Дійсно, влада стала екстериторіальною, дійсно не пов'язаною, і навіть не уповільненою, опором простору» [2, с. 17]. Час остаточно переміг простір: якщо епоха традиційного модерну (те, що Бауман називає «твердою» сучасністю) була переважно орієнтована на територіальні завоювання, обмежувалася географією або контрольно-пропускними пунктами, то технологічні досягнення «плинної» сучасності зробили територіальну прив'язку безглуздою: «оскільки всі частини простору можуть бути досягнуті за один і той же час (тобто «без часу»), ніяка частина простору не має привілеїв, ні одна не має «особливої» цінності» [2, с. 129]. Сам час також змінив свої характеристики, перетворившись з лінійної безперервності у фрагментарність епізодів¹.

Соціальні структури, цінності, норми, владні стратегії, авторитети, система міжособистісних комунікацій тощо – все це не піддалося остаточної руйнації, як стверджується в деяких дослідженнях постсучасності, а змінило форму, стало «текучим», легко мінливим, плинним.

З одного боку, такий стан речей надає особистості ряд переваг. Влада, хоча і досягає своїх цілей, але відмовляється від насильства, прямого примусу, тиску. Індивід має право приймати рішення самостійно, стаючи, безумовно, більш вільним. У нього розширюється простір свободи, з'являються нові можливості для розвитку, розкриття свого творчого потенціалу, своєї креативності, яка стає однією з головних цінностей. Реальність виявляється більш відкритою, позбавленою ілюзій.

З іншого боку, плата за звільнення може виявитися непомірно високою. Відомо, що зворотною стороною свободи є відповідальність, і в жодному разі збільшення ступеня свободи завжди призводить до зростання тягаря відповідальності. Безумовно, не кожен індивід готовий нести весь цей вантаж самостійно. Крім цього, руйнування стійкості і стабільності в соціальній системі призводить до все більшої атомізації індивідів, що виражається в усезростаючому почуття самотності й розгубленості. Якщо раніше подібні стани були долею маргіналів, то епоха «плинної сучасності» робить ці стани правилом. «Багато з небезпек, що підстерігають нашого сучасника, є «соціально типовими» і глобальними – як шторм, але «впливати», рятуватися від них доводиться кожному самостійно» [4].

Позбавлена ілюзій реальність сьогодні не може запропонувати позитивних цінностей, які їй би відповідали. Як бути адекватним цій нестійкій, перенасиченій інформацією дійсності, що постійно змінюється? Бауман припускає, що єдиною релевантною стратегією сьогодні може бути так звана «flexibility», яка розуміється як «гнучкість і підозра до всіх довготривалих зобов'язань» [3]. Необхідність відкидати довготривалі зобов'язання пов'язана, з одного боку, з ненадійністю довготривалих перспектив: коли те, що здавалося стійким, раптово (через зміну обстановки) руйнується або радикально змінює спрямованість, індивід виявляється безпорадним, один на один з невизначеністю. З іншого боку, довготривалі плани і зобов'язання обмежують можливості індивіда, які так чи інакше можуть виникнути: «тому що ідеї і можливості теж змінюються з року в рік – потрібно бути відкритим і не закривати

¹ «У наш час ми приймаємо час, як приймалися картини пуантилістів. Час складається з пунктів. ... Це дуже дивне явище, тому що, з одного боку, воно зменшує значення моменту, а з іншого – розширює можливі надії, які можна пов'язати з таким моментом»[3].

жодної з опції вибору, які ви повинні робити» [3]. Намагатися йти в ногу з часом означає сьогодні позбутися прихильності, лояльності якимось одним ідеям, структурам, навіть способу життя, оскільки тільки так можна завтра не залишитися на узбіччі мінливого світу.

Плинна сучасність змушує індивіда відчувати постійну невпевненість, яка виступає онтологічною характеристикою його сьогоднішнього стану. Однією зі спроб зняти цю онтологічну невпевненість служить звернення до ідентичності. За словами Л. Донскіса, ідентичність «постає спробою погодити й поєднати те, що роз'єднала сучасність: правду і цінність, раціональність і традицію, знання і соціальну близькість, індивідуальне і колективне» [5, с. 27].

Сьогодні сама природа ідентичності суттєво інша, ніж раніше. Недостатньо народитися кимось – потрібно постійно підкріплювати факт належності до певної страти своїм життям. Більше того, сам факт народження в якийсь страті (етнічної, державної, майнової і навіть гендерної) більше нічого не означає: *ідентичність не дана, а задана*. Іншими словами, її потрібно вибирати, вибудовувати, за неї потрібно нести відповідальність, нею можна пишатися як досягненням. Ідентичність завжди є усвідомлено і вільно сформованою.

Ідентичність як соціальна солідарність отримує привілейований статус порівняно з іншими її аспектами, проте це – соціальна солідарність свідомого вибору. Іноді навколо індивіда немає такої реальної референтної групи, з якою він би себе ідентифікував. Тоді відбувається не відмова від цієї ідентичності, як можна було б припустити, а ідентифікація з ідеальною (віртуальною) групою. Таким чином індивід долає кризу почуття соціальної приналежності до групи, яка не відповідає його ідеології.

Звернення до ідентичності, яке служить способом подолання кризи життєвої впевненості та надійності, само по собі, однак, може служити (і найчастіше, так і відбувається) джерелом нових життєвих драм. Так, заданість ідентичності, тобто необхідність самостійно піклуватися про неї, може перетворитися у важкий тягар, тому що дійсність демонструє нам, що чекати зовнішньої допомоги в цьому аспекті безглуздо. Інша небезпека такого становища полягає в великому ризику «втєчі від реальності» в спробах подолати розрив між існуючим станом, що не задовольняє, і створенням ідеальної референтної групи, ідентифікація з якою влаштовує людину. Таким чином, свобода для формування власної ідентичності виявляється засудженістю на неї.

Приреченість на ідентичність, моральна відповідальність, пов'язана з її вибором, життєва необхідність самовизначення через побудову власної ідентичності – це ознаки нашого часу, епохи індивідуалізму. Цінність індивідуальної свободи відповідає цінності еґо-ідентичності як відчуття власної унікальності та автономності. Аспект свободи, можливості (і необхідності) вибору, навіть відповідальності за цей вибір – все це підкреслює сенс ідентичності як індивідуальних зусиль у самовизначенні особистості в її непідзвітності зовнішнім умовам і факторам. Може скластися враження, що сучасність знизилася значущість інших сторін ідентичності. Однак це не так: як і раніше, ідентичність епохи індивідуалізму потребує ідентифікації з групою, визнання, оцінки або, навпаки – ненависті, нехтування чи зневаги (у разі негативної ідентичності). Соціальність залишається онтологічним атрибутом людини, не дивлячись на мінливі конкретні соціальні умови. Тільки через погляд Іншого ми можемо бути самотніми і автономними.

Двоїстість ідентичності проявляє себе через намагання знайти рівновагу між індивідуальним та соціально-типовим, між свободою та визначеністю, між незалежністю та теплом належності до громади. На жаль (чи на щастя?), сучасність не допускає можливості обмежитися одним з полюсів, як би не було складно пройти між

цими Сциллою та Харибдою ідентичності. В цілому, ця своєрідність нашого самовизначення за допомогою створення ідентичності відображає більш глибоку особливість природи людини. Мається на увазі те, що І. Кант назвав «некомпанійською товарицькістю людей» (див. [5, с. 36]). Людина прагне до самостійності і незалежності, підкреслює і плекає свою унікальність, і в той же час прагне бути серед людей, відчутти свою причетність і дружню увагу оточуючих.

Що стосується аспекту автономності, то на нерозривність формування «Я» з наявністю Іншого, в очах якого людина знаходить свою визначеність і цілісність (нехай і уявну), неодноразово вказували багато дослідників. Автономність, звичайно, може носити тільки відносний характер. Однак і скочування до полюса соціальної солідарності в ідентичності може дати лише ілюзорне вирішення проблем. Спроби позбутися тягара відповідальності, перекинувши частину своєї свободи на групу (співтовариство), з якою індивід себе ідентифікує, може комусь здаватися вдалим способом впоратися з невизначеністю плинної сучасності. Але замикання в приналежності до групи тягне лише негативізм по відношенню до тих, хто не належить до цієї групи. Крім того, особливість сучасної епохи як раз і полягає в тому, що навіть найбільш закриті спільноти, що живуть у власних традиціях, рано чи пізно піддаються впливу «розрідження» – глобалізація та інформатизація не залишають шансів зберегти в незмінності те, що здавалося непорушним. «Бажання піти від складності та гетерогенності до гомогенності і простоти не має шансів на здійснення в сучасному світі» [3]. Складний світ так чи інакше наздоганяє навіть самі ізольовані спільноти, які в силу такої відірваності виявляються набагато менш готовими адекватно відповісти на виклики часу.

Наполегливі пошуки ідентичності, характерні для людини нашого часу, навряд чи можуть призвести до розв'язання тих проблем, які час перед нею ставить. Марно сподіватися, що від онтологічної невпевненості, пов'язаної з тим, що Гайдегер називав «занедбаністю», можна убезпечитися, вибудовуючи ідентичності, які самі по собі є лише масками на обличчі буття (за словами Л. Донскіса). Однак не робити цього було б набагато більшою помилкою, адже тільки рухаючись, ми можемо досягти самоздійснення. «Осягнення життя і розуміння інших є безперервною дорогою до нашої моральної сутності» [5, с. 292] і усвідомлення цього здатне допомогти сучасній людині пройти дорогу, коли дорожніх знаків більше немає.

Перелік посилань

1. Эриксон, Э.Г. Детство и общество [Текст] / Эрик Г. Эриксон; пер. с англ. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. – 592 с.
2. Бауман, З. Текучая современность [Текст] / Зигмунт Бауман; пер. с англ. под ред. Ю.В.Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
3. Текучая модерность: взгляд из 2011 года. Лекция Зигмунта Баумана [Электронный ресурс] / <http://www.polit.ru/article/2011/05/06/bauman/>
4. Подвойский, Д. Куда течет «текущая современность»? Диагнозы и прогнозы Зигмунта Баумана [Электронный ресурс] / http://www.polit.ru/article/2011/06/02/podvoysky_bauman/
5. Донскіс, Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ [Текст] / Леонідас Донскіс; пер. з англ. – К.: Факт, 2010. – 312 с.